6

Hkxonxhrk&}kn'kk/;k;%

भगवद्गीता अर्जुनः तस्य सारथिनः कृष्णस्य मध्ये एकः संवादः अस्ति। अर्जुनाय आध्यात्मिकं भौतिकं च ज्ञानं प्रदाय कृष्णः कर्म, आत्मा, परमात्मा, योगस्य उद्देश्यम्, अध्यात्मभौतिकशरीरयोर्मध्ये विभेदः, बाह्यपर्यावरणस्य अस्माकं चेतनायां प्रभावः, जीवनं च कथमुत्तमो निर्मातुं शक्यते इत्यादि विषयाणां व्याख्यानं प्रस्तौति।

mís';kfu

इमं पाठं पठित्वा भवन्तः शक्ष्यन्ति :

- अस्य पाठस्य संस्कृतश्लोकानां शुद्धोच्चारणं कर्तुम् ;
- श्लोकानां मुख्यपदानां स्वशब्देषु अर्थं विज्ञापयितुम् ।

6-1 Hkxonxhrk & }kn'kk·/;k;%

भगवद्गीता जीवनसंवर्धनस्य मूल्यैः युक्तः एकः पवित्रग्रन्थो विद्यते। द्वादशाध्यायेऽपि एतादृशान्येव मूल्यानि निरूपितानि सन्ति। एतेषु बहूनां विशेषताः अस्माकं मध्यस्थेषु जनेषु यथा – पित्रोः अध्यापकेषु भ्रातृभगिन्योः सम्बन्धिषु मित्रेषु गृहस्थ् कर्मकरेषु कृषकेषु सर्वकारीयकर्मकरादिषु च अस्माभिः द्रष्टुं

d{kk & 2

fVIi.kh

शक्यते। एतेषां सर्वेषां जीवनमूल्यानां समावेशः एतेषु श्लोकेषु कृतो विद्यते। वयं सर्वदैव तेषां श्लोकानामुच्चारणम् ईश्वरसमानार्थं च एतेषां पाठं कर्तुं प्रयतामहे।

यतोहि गीता कृष्णार्जुनयोर्मध्ये संवादरूपे अस्ति, आरम्भे अर्जुनः कृष्णं पृच्छति यत् उत्तमो भक्तः कोऽस्ति? भवता सर्वाधिकप्रेमभावेन युक्तः कोऽस्ति? कृष्णः उत्तरं ददाति यत् यः मां सगुणं निर्गुणं वा मत्वा पूजयति, अहम् उभयोः स्निह्यामि। अयं स्नेहः तादृगेवास्ति यथा माता सर्वेषु पुत्रेषु समानरूपेण स्निह्यति ज्येष्ठाः कनिष्ठाः वा सन्तु। किं भवतः माता भवन्तं प्रेम न करोति? यथा माता पुत्रेषु स्निह्यति तथैवाहमपि भक्तेषु स्निह्यामि।

6-2 'ykdk% 1&12

द्वादशोऽध्यायः/भक्तियोगः

vFk }kn'kks·è;k;%A Hkfä ;ksx%

vtZu mokpA

,o lrr;äk ;s HkäkLRoka i;ZiklrsA
;s pk{kje0;ä rs"kka ds ;ksxfoÙkek %AA12&1AA

अर्जुन उवाच–

यः अनन्यभक्तगणः इत्थं प्रकारेण सततं भवतः स्मरणे संलग्नः सन् भवतः सगुणरूपम् अन्यच्च यः केवलम् अविनाशी–सच्चिदानन्द–निराकाररूपेण सर्वोच्चभावेन भवन्तं मनुते एतयोः द्वयोः प्रकारयोः भक्तगणेषु उत्तमः योगकर्ता कः अस्ति?

JhHkxokuqokpA

e¸;kos'; euk ;s ek fuR;;qäk mikIkrA
J);k ij;ksisrk% rs es ;qärek erk%AA12&2AA

भगवान् उवाच– मयि मनः एकाग्रं कृत्वा मम उपासनायां ये भक्तगणाः सततं निरताः स्वश्रेष्ठश्रद्धया युताः सन् मम सगुणरूपस्य उपासनां कुर्वन्ति, ते मया योगिषु उत्तमयोगिनः स्वीक्रियन्ते।

;s Ro{kjefunsZ';e0;äa i;qikIkrA
Io=xefpUR;¥p dwVLFkepyUèkqoeAA12&3AA

IfUu;E;fUæ;xkea Io= Iec);% A
rs çkluqofUr ekeo IoHkrfgrs jrk%AA12&4AA

परन्तु ये स्वेन्द्रियाणि संयम्य बुद्धिमनोभ्यां परं सर्वजगत्–व्यापिनं सच्चिदानन्दस्वरूपं सदैकरसं नित्यरूपम् अचलं निराकारम् अविनाशिनं च सततं समभावेन स्मरन् भजन्ते, एवं सर्वभूतहिते रताः सर्वासु स्थितिषु समभाववन्तः योगिनः मामेव प्राप्नुवन्ति।

Dys'kks·f/kdrjLrs"kke0;äkIäprIkeA
v0;äk fg xfrnq%[ka ngoöfnHkjokI;rAA12&5AA

सच्चिदानन्द–निराकारब्रह्मणि विश्वसतां (आसक्तानां) चेतसां भक्तानां साधने (उपासनासाधने) अधिकः परिश्रमः अस्ति, यतोहि देहज्ञातृभिः अव्यक्तविषयिका मतिः दुःखेन एव प्राप्यते।

d{kk & 2

fVIi.kh

;s rq lokZf.k deZkf.k ef; laU;L; eRijk%A
vuU;suSo ;ksxsu eka è;k;Ur mikIkrsAA12&6AA

rs"kkeg leq)rkZ eR;qlalkjlkxjkrA
Hkokfe ufpjkRikFkZ e¸;kosf'krpsrlkeAA12&7AA

परन्तु ये भक्तगणाः स्वस्य सम्पूर्णानि कर्माणि मयि समर्पयित्वा मम सगुणरूपस्य एव अतिश्रेष्ठभावपूर्वेण भक्तियोगेन सततं स्मरन्तः उपासनायां लीनाः भवन्ति। हे अर्जुन! एतादृशानां तेषां भक्तानां ये मयि चित्तं ददति तेषाम् अहं शीघ्रमेव अस्मात् मृत्युरूपात् संसारसागरात् उद्धारं करोमि।

e¸;so eu vkèkRLo ef; cqf) fuos'k;A
fuofl";fl e¸;so vr Åèo± u l'k;%AA 12&8AA

हे अर्जुन! त्वं मयि एव स्वबुद्धिमनसी योजय, एतदनन्तरं त्वं मयि एव निवत्स्यसि, नास्त्यत्र कश्चिदपि संदेहः।

vFk fpÙka lekèkkrqa u 'kDuksf"k ef; fLFkjeA
vH;kl;ksxsu rrks ekfePNkIrqa èkuŒt ;AA 12&9AA

हे अर्जुन! यदि त्वम् एवं प्रतीयसे यत् चित्तस्य मयि अचलस्थिरीकरणे समाधानं न भवति तर्हि योगेन (अभ्यासेन) मां प्राप्तुम् इच्छ।

vH;kls·I;leFkksZ·fl eRdeZijeks HkoA
enFkZefi deZkf.k dqoZfUlf)eokIL;flAA12&10AA

हे अर्जुन! यदि त्वम् एवं मन्यसे यत् अभ्यासे (योगे) अपि असमर्थोऽस्मि तर्हि मत्कृते एव उद्धतो भव। इत्थं मन्निमित्तं यानि कर्माणि सन्ति तानि कुर्वन्नपि मद्प्राप्तिस्वरूपं सिद्धिम् अवाप्स्यसि।

vFkrnI;'käk·fl dr! e|kxekfJr%A
lodeQyR;kx rr% d# ;rkReokuAA12&11AA

हे अर्जुन! यदि मद्प्राप्तिस्वरूपं सिद्धिं प्राप्तुम् उपर्युक्तसाधनस्य करणेऽपि असमर्थोऽसि तर्हि आत्मनि विजयं प्राप्य (बुद्धिमनसोः विजयः) सर्वेषां कर्मणां फलं त्यज।

J;k fg KkueH;klkTKkuk)\;ku fof'k";rA
è;kukRdeQyR;kxLR;kxkPNkfUrjuUrjeAA12&12AA

हे अर्जुन! मर्म अनवबुध्यमानेन कृताभ्यासेन ज्ञानं श्रेष्ठम् अस्ति। ज्ञानेन युक्तस्य परमेश्वरस्य रूपस्य स्मरणं श्रेष्ठमस्ति स्मरणादपि च श्रेष्ठः सर्वेषां कर्मणां फलत्यागोऽस्ति यतोहि त्यागेन शीघ्रमेव मद्प्राप्तिर्भवति।

ikBxr ç'u 6-1

1. रिक्तस्थानानि पूरयत।

   1. एवं सततयुक्ता ये .... पर्युपासते।

   2. अभ्यासयोगेन ततो .... धनञ्जय।

d{kk & 2

fVIi.kh

6-3 'yksd 13&20

v}"Vk loHkrkuk e=% d#.k ,o pA
fuelek fujg³dkj% len%[kl[k% {kehAA12&13AA

lUr"V% lrr ;kxh ;rkRek n<fu'p;%A
e¸;£irequkcf) ;k enHkä% l e fç;%AA12&14AA

हे अर्जुन! यः भक्तगणः सर्वेषु भूतेषु द्वेषरहितभावेन, स्वार्थाद् परं सर्वान् स्निह्यति विना इच्छया च दयालुरस्ति तथा च यो ममत्वेन रहितोऽस्ति, अहंकारशून्योऽस्ति, सुखदुःखे समभावोऽस्ति, क्षमाशीलोऽस्ति स्वभावे सन्तोषी अस्ति, मनः इन्द्रियाणां च वशीकर्ता संयमितो योगी, यश्च दृढनिश्चयकर्ता अस्ति, सः बुद्धिमनसी मयि अर्पयिता भक्तः मह्यं प्रियमस्ति।

;LekUukf}trs ykdk ykdkUukf}trs p ;%A
g"kke"kHk;k}xsäk ;% l p e fç;%AA12&15AA

एतादृशः भक्तः यस्मात् कोऽपि अन्यो जीवः उद्वेगं न प्राप्नोति स्वयं च अन्यस्माद् जीवादुद्विग्नो न भवति यः हर्षशोकरहितः भयोद्वेगादिभिश्च रहितः सः भक्तः मह्यं रोचते।

अन्यस्य प्रगतिं प्रसन्नतां च दृष्ट्वा दुःखी भवति।

vui{k% 'kfpn{k mnklhuk xrO;Fk%A
lokjEHkifjR;kxh ;k enHkä% l e fç;%AA12&16AA

यः भक्तगणः इच्छया रहितः बाह्यरूपेण अन्तर्मनसा च शुद्धः चातुर्यपक्षपातादिदुर्गुणैः रहितोऽस्ति दुःखैरुदासीनः सः सः सर्वेषां कर्मणां परित्यागी भक्तः मद्प्रियमस्ति।

d{kk & 2

fVIi.kh

;k u â";fr u }f"V u 'kkspfr u dk³{kfrA
'kHkk'kHkifjR;kxh HkfäekU;% l e fç;%AA12&17AA

यो न कदापि हर्षितो भवति न द्वेष्टि न दुःखं करोति न इच्छति यश्च सम्पूर्णानां शुभाशुभकर्मणां परित्यागी अस्ति, सः भक्तः मह्यम् अत्यधिकं प्रियमस्ति।

le% 'k=kS p fe=s p rFkk ekukieku;k%A
'khrks".klq[knq%[ks"kq le% l³xfoofZtr%AA12&18AA

rqY;fuUnkLrqfreksZuh lUrq"Vks ;su dsufprA
vfudsr% fLFkjefrHkZfäekUes fç;ks uj%AA12&19AA

यः शत्रुतायां मित्रतायां च समभावोऽस्ति, यः आदरे अनादरे च समभावोऽस्ति। शीतोष्णयोः सुखदुःखयोः द्वन्द्वे च यः समभावोऽस्ति आसक्तिना च रहितोऽस्ति। यः निन्दाप्रशंसे च समभावेन पश्यति चिन्तनशीलोऽस्ति शरीरनर्वाहे (जीवनयापने) सन्तुष्टोऽस्ति, निवासस्थाने ममत्वेन आसक्तिना च रहितोऽस्ति, तादृशः स्थिरबुद्धिभक्तः मद्प्रियम् अस्ति।

;s rq èkekZ;ker&fen ;Fkksäa i;qZikIrsA
Jíèkkuk eRijek HkäkLrs·rho es fç;k%AA12&20AA

हे अर्जुन! यः श्रद्धायुक्तो भक्तः मम भूत्वा उपर्युक्तस्य धर्मस्वरूपस्य अमृतस्य (अमृतवचनानां) निःस्वार्थभावेन पालनं करोति तादृशः भक्तः मह्यं सर्वाधिकप्रियोऽस्ति।

Å rRlfnfr JhenHkxonxhrklqifu"kRlq czãfo|k;ka ;ksx'kkL=s
Jhd".kktqZulaoknsa Hkfä;ksxks uke }kn'kks·è;k;%AA12AA

ikBxrk% ç'uk% 6-2

1. रिक्तस्थानानि पूरयेत् –

    1. समः शत्रौ च मित्रे च तथा मानापमानयोः।
    शीतोष्णसुखदुःखेषु समः ....।।

    2. सन्तुष्टः सततं योगी......... ।
    मय्यर्पितमनोबुद्धिर्यो मद्भक्तः स मे प्रियः।।

HkoUr% fd; f'kf{kroUr%

- कृष्णस्य प्रियभक्तानां विशेषताः।
- समभावस्य भावना।

ikBkUrk% ç'uk%

1. भगवद्गीतायाः द्वादशाध्याये भगवता कृष्णेन दत्तां शिक्षां स्वशब्देषु लिखन्तु।
2. भगवता कृष्णेन आत्मानं प्राप्तुं का शिक्षा प्रदत्ता?
3. एतादृश्यः काः विशेषताः सन्ति याः सर्वेषु मनुष्येषु भवेयुः?

mÙkjekyk

6-1 1. भक्तास्त्वां 2. मामिच्छाप्तुं

6-2 1. सङ्गानिवार्जित 2. यतात्मा दृढनिश्चयः